

A SIKER ZÁLOGA

MAGYARORSZÁGI ÉS ROMÁNIAI KÖZÉPISKOLÁSOK ÉLETSTRATÉGIÁINAK ÉRTÉKEI

A MINORITÁS ALAPÍTVÁNY KISEBBSÉGKUTATÓ Intézete 2000. októberében és novemberében kérdőíves vizsgálatot végzett 3253 utolsó éves középiskolás (gimnazista és szakközépiskolás)¹ országos, reprezentatív mintáján. A vizsgálatra egy nemzetközi összehasonlító kutatás keretében került sor, amelyben intézetünkön kívül a Román Tudományos Akadémia bukaresti Szociológiai Intézete (Institutul de Sociologie)² és a francia Ifjúsági és Sportminisztérium Ifjúságkutató Intézete (Institut National de la Jeunesse et de l'Éducation Populaire) vett részt.³ A magyarországi adatfelvétellel egy időben Romániában is lekérdezték a mienkével teljesen megegyező kérdőívet, azonos mintán, ugyancsak az érettségít adó középiskolák (a magyarországi gimnáziumoknak megfelelő elméleti líceumok és a szakközépiskoláknak megfelelő technikai líceumok) utolsó éves diákjai (N=2049) körében.⁴ Az összehasonlíthatóság érdekében egyik mintába sem kerültek be az érettségít nem adó szakmunkásképzőbe járó tanulók.⁵

Az összehasonlító vizsgálat tervezése során abból indultunk ki, hogy az európai viszonyok átalakulásával mind az Európai Unió tagországai, mind pedig a tagságra pályázó országok rákényszerülnek arra, hogy számot vessenek a jövő polgárainak értékvilágával és kollektív identitásaival. Az európai integráció sikeressége, politikai, gazdasági, társadalmi intézményeinek működése működtetőinek emberi, kulturális

1 Mivel Magyarországon az iskolák nagy részében többféle középfokú oktatás is folyik, a képzési profilok kutatásunkban a középiskolások osztályában folyó képzést jelentik.

2 A romániai vizsgálatban Ioana Petre, Dan Banciu, Cornelia Rada és Ecaterina Balica működtek közre.

3 A „Középiskolások értékvilága és Európa-kepe Magyarországon és Romániában” című kutatást Magyarországon a Mobilitás Ifjúsági Szolgálat támogatta.

4 A romániai középiskolások közül 1174-en (57 százalékuk) elméleti líceumba, 875-en (43 százalékuk) technikai líceumba jártak. 97 százalékuk állami középiskolába jár, 2 százalékuk egyházi, és csak egy százalékuk egyéb magániskolába.

5 Magyarországon 125 iskola 139 osztályában folytattuk le a kérdezést a tanulók osztálytermeiben, független kérdezőbiztosok közreműködésével. A megkérdezett utolsó éves középiskolások terület, iskolatípus és iskolanagyság szerint reprezentálják az érettségi előtt álló diákokat. Az iskolák döntő többsége önkormányzati középiskola volt (82 százalék). Emellett belekerült még a mintába 11 százalék egyházi és 7 százalék nem egyházi magániskola is. A mintát úgy alakítottuk ki, hogy a gimnáziumok és a szakközépiskolák megfelelő arányban legyenek képviselve a vizsgálatban. Végül összesen 1638 középiskolás képviselte a gimnáziumokat (51 százalék) és 1605 a szakközépiskolákat (49 százalék).

és mentalitásbeli sajátosságain is múlik. Ezért arra törekedtünk, hogy minél árnyaltabb képet kapjunk ezekről a tényezőkről. Az egyes országok társadalmi viszonyai-
ban, politizálási tradícióiban és politikai kultúrájában meglévő különbségek szükség-
szerűen nyomot hagynak a vizsgált nemzedékek értékvilágán is, miközben a
globalizációs tendenciák, ezen belül is a sok egyetemes vonással bíró ifjúsági kultúra
nyilvánvalóan határokon átívelő, új közösségeket is teremt közöttük. Az a tény, hogy
módunk van a magyarországi és romániai adatok összehasonlítására, hozzásegít ben-
nünket, hogy a vizsgált rétegek világképében meglévő hasonlóságokról és különbö-
zőségekről is képet nyerjünk.

Román és francia kollégáinkkal közösen kialakított kérdőívünk öt témakörre ter-
jedt ki. Egyrészt megpróbáltuk megismerni a diákok társadalmi és gazdasági helyze-
tét, iskolai viszonyait; valamint azt, hogy mennyire rendelkeznek a mobilitáshoz és a
modern kommunikációhoz szükséges ismeretekkel, lehetőségekkel és eszközökkel
(különórák, nyelvtudás, internet- és e-mail-használat, jogosítvány, mobiltelefon, bank-
kártya). Másrészt vizsgáltuk jövőképüket, a továbbtanulással és leendő munkájukkal
kapcsolatos személyes életstratégiájukat, beleértve ebbe azt is, hogy mennyire élné-
nek a külföldi tanulás és munkavégzés lehetőségeivel. A kérdőív harmadik része a
jelenlegi nemzetközi viszonyok percepciójával és jövőbeni alakulásával kapcsolatos
elképzeléseikkel foglalkozott. A negyedik témakört a politikához való személyes vi-
szony, a politikai és társadalmi értékek és társadalmi cselekvési minták problematiká-
ja alkotta. Végül részletesen vizsgáltuk a diákoknak a társadalom működésével, a
joggyakorlattal, a mindennapi élettel, a nemzettel, a kisebbségekkel, az interetnikus
viszonyokkal, a különböző ifjúsági kultúrákkal és az életcélokkal kapcsolatos értékvi-
lágát. Mivel vizsgálatunk annak a kutatássorozatnak a része, amelyet az elmúlt évek-
ben végeztünk Magyarországon a tizenévesek állampolgári szocializációjáról, ahol
lehetett, törekedtünk arra, hogy az előző vizsgálatainkban már szereplő kérdéseket
azonos formában tegyük fel, hogy lehetőségünk legyen idősoros elemzésekre is.⁶

Jelen tanulmányunk a kutatás egyik részmozzanatára terjed ki. Azt vizsgáljuk, hogy
a magyarországi és romániai diákoknak milyen jövőképük van; életcéljaikat, a mun-
kával és sikerrel kapcsolatos elképzeléseiket milyen értékek vezérlik, valamint, hogy a
különböző „kemény” (például családjuk gazdasági és társadalmi helyzete, szülei is-
kolázottsága, iskolájuk típusa) és „lágy” tényezők (például az iskolájuknak tulajdoní-
tott színvonal, tanulmányi eredményeik, hagyományos és kulturális tudástőkéjük,
továbbtanulási szándékuk, a világ iránti nyitottságuk, a munkával kapcsolatos érték-
preferenciáik) hogyan befolyásolják jövőjükkel kapcsolatos elképzeléseiket.

A társadalmi starthelyzet

A középiskolások társadalmi starthelyzetét három tényezővel próbáltuk jellemezni:
szülei iskolai végzettségével, családjuk mindennapi életének anyagi körülményeivel
és azzal, hogy mennyire rendelkeznek a modern mobilitáshoz és kommunikációhoz
szükséges eszközökkel.

6 Korábbi kutatásainkat könyvben foglaltuk össze. Szabó Ildikó – Örkény Antal: *Tizenévesek állampolgári kultúrája*. Minoritás Alapítvány, 1998.

A szülők iskolai végzettsége. Összességében – mint ahogy várható volt – a diákok szüleinek iskolai végzettsége mind Magyarországon, mind Romániában messze meghaladta az országos iskolázottsági megoszlásokat. Magyarországon az apák 28 százaléka végzett főiskolát vagy egyetemet, míg az anyáknak még ennél is nagyobb része (31 százalék). Az apák többsége szakmunkásképzőt (35 százalék) vagy szakközépis-kolát (24 százalék) végzett (gimnáziumban csak 6 százalékuk érettségizett), az anyák közül viszont a szakmunkásképző (19 százalék) és a szakközépis-kola (21 százalék) mellett viszonylag sokan végeztek gimnáziumot is (16 százalék). Ezek az eredmények lényegében megegyeznek más vizsgálatok adataival. Ha például az ISM Ifjúság 2000 vizsgálatának teljes, 8000-es ifjúsági mintájából leválogatjuk azokat, akik életkoruk és iskolai tanulmányaik szerint átfedik a mi kutatásunk populációját, akkor az így kapott 898 fős almintá származási adatai a miénkhez hasonló trendet mutatnak. A különbség főképp abban mutatkozik, hogy a felsőfokú diplomával rendelkező apák aránya a mi mintánkban magasabb, míg az iskolázatlan apák aránya az Ifjúság 2000 vizsgálatban 5 százalékkal haladja meg a mi adatainkat. Egy másik eltérés, hogy míg nálunk a szakközépis-kolások esetében több az érettségit adó szakiskolák aránya az apák esetében, addig az Ifjúság 2000 vizsgálatban a szakmunkásképzők aránya nagyobb.

A Soros Alapítvány felkérésére az ELTE Szociológiai Intézete által végzett, 1998-as adatfelvételben viszont – amely a végzős középiskolások teljes körére kiterjedt – szinte tökéletesen ugyanazokat a megoszlásokat találjuk mind az apák, mind pedig az anyák iskolai végzettségét illetően, mint a mi vizsgálatunkban.

1. TÁBLA

A szülők iskolai végzettsége különböző mintákban

Apák iskolai végzettsége	SOROS-ELTE ¹		Minoritás ²		ISM ³	
	Gimnázium	Szakközép-iskola	Gimnázium	Szakközép-iskola	Gimnázium	Szakközép-iskola
8 általános	4	6	4	7	8	13
Szaktmunkásképző, szakiskola	24	45	24	46	33	51
Szakközépis-kola, technikum	23	27	23	24	20	19
Gimnázium	8	5	6	5	8	7
Egyetem, főiskola	41	16	40	15	30	9
Nem tudja	3	3	2	2		

1 A SOROS-ELTE vizsgálata (végzős középiskolások, teljes körű), 1998.

2 A Minoritás vizsgálata (végzős középiskolások), magyar almintá, 2000.

3 Az ISM vizsgálata (ifjúsági minta) végzős középiskolások almintája, 2000.

Romániában némileg más a helyzet. Itt magasabb a diplomás apák és alacsonyabb a diplomás anyák aránya. Az apák 38 (az anyák 27) százalékának van egyetemi vagy főiskolai végzettsége, 24 százalékuk (az anyák 23 százaléka) a magyar szakközépis-kolának megfelelő technikai líceumot, 23 százalékuk (az anyák 16 százaléka) szakmunkásképzőt végzett. Az apák közül Romániában is kevesen (8 százalékuk) érettségiztek a magyar gimnáziumnak megfelelő elméleti líceumban, az anyák közül azonban viszonylag sokan (23 százalék).

A szülők iskolai végzettsége – ahogy ezt más vizsgálatok is tanúsítják – jelentős mértékben különbözik iskolatípusonként.⁷ Mindkét országban a gimnáziumba/elméleti líceumba járó tanulók között vannak a legtöbben olyanok, akiknek az édesapja vagy az édesanyja felsőfokú diplomával rendelkezik (Magyarországon az apák 40 és az anyák 45 százaléka, Romániában az apák 47 és az anyák 34 százaléka), míg a szakközépiskolába járókra főképp a szakmunkás végzettségű édesapák a jellemzők (Magyarországon az apák 46 százaléka, Romániában az apák 30 százaléka). Mindez az egylépcsős, intergenerációs mobilitás hagyományos mechanizmusát sejteti.⁸

Mindennapi életkörülmények. A szülők iskolázottsága mellett a diákok társadalmi stathelyzetének másik mutatója az, hogy milyen vagyoni háttérből jönnek, mennyire stabil és kiegyensúlyozott kibocsátó családjuk anyagi helyzete. Ennek feltérképezésére két változóegyüttes szolgált a kérdőívben. Az egyik a vagyoni státust volt hivatva mérni a legkülönbélebb tartós fogyasztási cikkekkel és vagyoni erőforrásokkal való ellátottság terén, a másik a pénzügyi nehézségeket és a takarékoskodás területeit. Az előbbivel kapcsolatban összesen 17, a család mindennapi életét megkönnyítő vagyontárgyat soroltunk fel. A diákoknak arra kellett választ adniuk, hogy családjuk rendelkezik-e ezekkel vagy sem (2. tábla).

Miként a középiskolások szülei társadalmi státusa mentén is felülreprezentálták a teljes magyar népességet, úgy vagyoni helyzetük is jobbnak mutatkozott az átlagnál. Különösen jó a telefonnal, színes televízióval, mélyhűtővel, automata mosógéppel való ellátottság, de nagyon gyakori családjukban a mobiltelefon, a parabola antenna, a kábeltévé és a bankkártya is. Bár a gépkocsipark nem tűnik fiatalnak, hiszen a többségnek három évesnél idősebb autója van, még így is igen magas azok aránya, akik egyáltalán gépkocsival rendelkeznek. A romániai középiskolások a magyarokhoz képest kevésbé felszerelt háztartásokban élnek. Különösen szembeűnőek a különbségek a modern kommunikációs eszközökkel (bankkártya, számítógép, mobiltelefon) való ellátottság terén.

Érdekes, hogy Magyarországon a vagyoni helyzetben az iskolatípus szerint alig találunk különbséget. Ha egy nyers mutatóban csupán azt nézzük meg, hogy a felsorolt javak közül hányval rendelkezik a válaszadó családja, akkor azt találjuk, hogy a gimnazisták a 17-ből átlagosan 11, a szakközépiskolások 10 itemmel kapcsolatban adtak „igen” választ. Tehát a teljes ellátottságot 100 százaléknak véve 66–60 százalékos a háztartásoknak a vizsgált javakkal való ellátottsága. (Ha csak azt vennénk figyelembe, hogy a családnak van-e vagy nincs autója, még magasabb lenne az ellátottság mértéke.) Romániában is viszonylag kis különbség van az elméleti és a technikai líceumba járók között családjuk háztartásának felszereltségében, azonban itt az elméleti líceumba járók átlagosan 7,5, a technikai líceumba járók pedig csak 6,7 itemmel

7 Ugyanezt tapasztaltuk 1996-os, ugyancsak az utolsó éves középiskolások reprezentatív mintáján végzett vizsgálatunkban. Szabó Ildikó – Örkény Antal: *i. m.* 1998. Lásd még Andor Mihály – Liskó Ilona: *Iskolaválasztás és mobilitás*. Iskolakultúra, Budapest, 2000.

8 A szülők iskolai végzettsége és gyermekeik iskolaválasztása – ezen keresztül pedig társadalmi mobilitása – közötti összefüggések bőséges szakirodalmából mindenekelőtt Andor Mihály és Liskó Ilona alapvető könyvére hivatkozunk: *Iskolaválasztás és mobilitás* i. m.

kapcsolatban adtak „igen” választ, azaz a háztartások felszereltsége 45–40 százalékos. Úgy tűnik tehát, hogy nem csupán a gimnazisták anyagi helyzete haladja meg jóval a társadalmi átlagot mindkét országban, de azoké is, akik szakközépiskolába járnak. A különbség akkor sem nő meg jelentősen, ha különválasztjuk az „alapvető” fogyasztási cikkeket a „luxustól”. Ebben az esetben valamelyest nagyobb a különbség a két iskolatípus diákjai között, de az eltérés nem jelentős.

2. TÁBLA

*A vagyoni helyzetet mérő javakkal való ellátottság, százalékban**

A családban van	Magyarország	Románia
Színes tv	98	94
Mélyhűtő	93	100
Telefon	93	76
Automata mosógép	87	91
Videó	84	33
Parabolaantenna, kábeltévé	81	78
Bankkártya	79	15
Mikrohullámú sütő	73	16
Mobiltelefon	70	38
Hifi-torony	68	50
3 évesnél öregebb autó	63	48
Számítógép	62	30
Nyarló	38	15
3 évesnél nem öregebb autó	25	18
Videokamera	19	7
Mosogatógép	15	3
Lakókocsi	3	3

* Az itemek közel fele előfordult az ISM Ifjúság 2000 kutatásában is. Mindkét kérdőívben szerepelt a színes TV, a mélyhűtő, a telefon, a mosógép, illetve a mobil telefon, a HIFI torony, a nyarló és a mosogatógép. Az első négy tételnél a gyakoriságok nem mutatnak szignifikáns különbséget, ezzel szemben a mobiltelefonnal és hifi toronnyal való ellátottság terén a mi adataink jóval magasabb anyagi szintet jeleznek. Nehezen értelmezhető ugyanakkor a mi vizsgálatunkban előforduló nyarló kiugróan magas előfordulása.

Összességében a középiskolások anyagi helyzete kiegyensúlyozottnak és stabilnak tűnik. Jól illusztrálja ezt az is, amikor a hiányokra kérdezzük rá. Egy másik kérdés-blokkban ugyanis azt kellett megmondaniuk, hogy szenvedtek-e hiányt valamilyen területen az elmúlt időszakban, azaz előfordult-e családjukban, hogy nem tudták kifizetni a számlákat; nem jutott pénz élelmiszerre; nem tudták fizetni a lakással kapcsolatos kiadásokat, és nem maradt pénz a hó végére. A válaszok szerint többségük a legfontosabb kiadásokat mindig fedezni tudta, bár a családok ebből a szempontból is valamivel kedvezőbb helyzetben vannak Magyarországon, mint Romániában. A leggyakrabban a pénzforrások apadnak ki a hó végére (3. táblázat).

A szakközépiskolások/technikai líceumba járók családjában gyakrabban fordul elő, hogy valamire nem jut elegendő pénz. Ezt a tendenciát a két képzési típusba járók

szüleinek iskolázottságában és foglalkozásában meglévő különbségek mellett valószínűleg az is befolyásolja, hogy a szakközépiskolások, illetve a technikai líceumba járók nagyobb arányban laknak kisebb településeken, ahol az átlagkeresetek alacsonyab-
bak.

3. TÁBLA

Az anyagi helyzet alakulása a családoknál, százalékban

Előfordult a családban, hogy...	Magyarország	Románia
Nem jutott elegendő pénz ennivalóra	4	17
Nem volt elég pénz a lakással kapcsolatos kiadásokra	8	21
Nem volt elég pénzük számlákra	12	27
A hónap végére elfogyott a pénz	37	45

Mindkét országban a diákok 8–8 százaléka mondta, hogy családjában mindenre jut elegendő pénz. Azokban a családokban, amelyekben nem fut mindenre, leginkább kulturális fogyasztásokon és szabadidő-tevékenységükön próbálnak spórolni. Magyarországon a tanuláshoz közvetlenül is kapcsolódó tudástőke-eszközök (könyv és különóra) viszonylag hátrább szorulnak a takarékoskodás rangsorában. Ezek a szakközépiskolások, illetve technikai líceumba járók családjában gyakrabban takarékoskodnak, mint a gimnazisták, illetve elméleti líceumok tanulóinak családjában. A szakközépiskolások családjában kevésbé takarékoskodnak a lakásfelújításon (talán a családtagok gyakorlatiasabb képzettsége miatt) és az öltözködésen (talán a fiúk nagyobb aránya miatt).

4. TÁBLA

A takarékoskodás területei az igen válaszok százalékában

Szoktak takarékoskodni...	Magyarország		Románia	
	Gimnázium	Szakközép-iskola	Elméleti líceum	Technikai líceum
Nyaraláson, utazáson	79	77	73	69
Színházon	68	71	62	72
Mozin, szórakozáson	73	65	66	68
Ruházkodáson	63	57	64	62
Lakásfelújításon	56	50	44	41
Ajándékokon	47	41	53	53
Könyveken	40	45	48	55
Különórakon, tanfolyamokon	27	38	32	46
Élelmiszereken	15	15	9	10
Orvoson, gyógyszereken	5	7	12	14

Az eddig elmondottak után nem meglepő, hogy a diákok saját társadalmi státusukat leginkább a társadalmi középatlag körül gondolják mindkét országban. Amikor egy tízfokú skálán kellett elhelyezniük családjukat a jövedelem szempontjából a társadal-

mi hierarchiában, háromnegyedük mindkét országban a 4–5–6-os skálapontokat választotta. Összességében azonban a romániai diákok pár tizeddel magasabbra helyezték családjukat, mint magyarországi társaik. Ez jól mutatja, hogy a jövedelem státusértékét az adott társadalomban kínálkozó viszonyítási lehetőségek határozzák meg. A két iskolatípus mentén nincsenek nagy különbségek a státuszpozíciók észlelésében: Magyarországon valamivel nagyobbak, mint Romániában. A magyar gimnazisták átlagosan az 5,26-os, a szakközépiskolások pedig az 5,09-os értékre helyezték magukat. Romániában az elméleti líceumok diákjai átlagosan 5,49-os, míg a technikai líceumokba járók 5,37-os értékkel fejezték ki családjuk jövedelmi helyét.

A modern mobilitáshoz szükséges eszközök. Az új kommunikációs technológiák és eszközök (személyes használatú mobiltelefon, számítógép-, internet- és e-mail-használat, jogosítvány és bankkártya) Magyarországon nem osztják meg igazán a középiskolásokat. Jó harmaduknak van saját mobiltelefonja, és az egyébként rosszabb anyagi körülmények között élő szakközépiskolások közül még többnek is, mint a gimnazisták közül. Mindkét iskolatípusban 30 százalék körül mozog azok aránya, akiknek már van jogosítványuk, és további 50 százalék tervezi megszerezni a közeljövőben. A fiúk és a lányok között meglepő módon ebben nincs különbség. Ugyancsak nem volt különbség sem a nemek, sem az iskolatípus szerint a bankkártya használatában: saját bankkártyája van a diákok egynegyedének, a szüleiét használja további 12–13 százalékuk, míg egyáltalán nem használ bankkártyát 61 százalékuk.

Azt is megvizsgáltuk, hogy a diákoknak milyen lehetőségük van számítógép és internet használatára. Az eredmények azt mutatják, hogy ellátottságuk Magyarországon messze meghaladja az országos átlagot és a hasonló életkori csoportok ellátottságát is. 55 százalékuknak van otthon személyi számítógépük, és 72 százalék azok aránya, akik vagy otthon, vagy az iskolában tudnak számítógépen dolgozni. Hasonló arányban férnek hozzá az internethez is, azzal a különbséggel, hogy otthon csak 18 százalékuk tud internetezni. A mobilitás kellékeivel a magyarországi diákok látványosan nagyobb arányban rendelkeznek, mint a romániaiak. Érdekes, hogy ez utóbbiak elsősorban nem otthon, nem is iskolájukban tudnak számítógépet használni és internetezni, hanem máshol (5. táblázat).⁹

Magyarországon a gimnazisták és a szakközépiskolások között nincs alapvető különbség a vizsgált eszközök birtoklásában-használatában. A gimnazistáknak azonban inkább van módjuk otthon is bekapcsolódni a modern, globális kommunikációba, és ők gyakrabban is élnek a számítógépes kommunikáció lehetőségeivel, mint a szakközépiskolások. Viszont az iskolában a szakközépiskolások jutnak nagyobb arányban számítógéphez, így otthoni hátrányukat iskolájuk ellensúlyozni tudja. Romániában más a helyzet, mint Magyarországon. A társadalmi starthelyzetben meglévő különbségek a modern kommunikációs technikák elsajátításában, alkalmazásában és a szükséges eszközök birtoklásában is kifejeződnek: az elméleti líceumok diákjai szinte minden szempontból előnyösebb helyzetben vannak, mint a technikai líceumokéi..

⁹ Román kollégáink értelmezése szerint a magas telefonköltségek miatt ez valószínűleg a szülők munkahelyét jelenti, ahová a diákok bejárnak számítógépezni.

5. TÁBLA

A modern mobilitás kellékeivel való rendelkezés százalékban

	Magyarország		Románia	
	Gimnázium	Szakközép-iskola	Elméleti líceum	Technikai líceum
Van saját mobiltelefonja	37	38	19	17
Használ számítógépet				
- otthon	56	53	35	21
- az iskolában	51	65	45	40
- máshol	17	17	54	46
Van internet hozzáférése				
- otthon	23	12	9	4
- az iskolában	83	82	26	24
- máshol	26	22	56	42
Rendszeresen használja				
- az internetet	20	18	13	9
- az e-mailt	23	15	12	7
Van jogosítványa	32	31	14	10
Saját bankkártyáját használja	27	25	2	1
Szülei bankkártyáját használja	12	13	5	5

Anticipált társadalmi státus

Ha a diákok továbbtanulási vagy munkába állási terveit (vagy e kettő kombinációját) egyfajta tőkebefektetési stratégiának tekintjük, fel kell tennünk a kérdést, milyen társadalmi státust céloznak meg maguknak, illetve, hogy mit gondolnak: életpályájuk a társadalmi hierarchia mely szegmensébe „repíti fel” őket. Ennek feltérképezésére megkérdeztük őket: vajon véleményük szerint 30 éves korukban hol fognak elhelyezkedni egy olyan tíz fokú skálán, melynek legalján a legszegényebbek találhatók majd, a csúcán pedig a leggazdagabbak?

Első ránézésre a diákok mindkét országban optimisták (Magyarországon inkább, Romániában kevésbé), hiszen a túlnyomó többség a közép- és felsőközép-kategóriákat látja elérhetőnek 30 éves korára. Romániában azonban erre a kérdésre valamivel kevesebben tudtak válaszolni, mint Magyarországon. És míg nálunk a gimnazisták és a szakközépiskolások elképzelt társadalmi helyzete között meglepő módon alig van különbség (az előbbieket átlagosan az 5,2-es, az utóbbiakat 5,1-es skálapontra helyezték magukat), addig Romániában ez valamivel nagyobb (az elméleti líceum diákjainak átlagpontja 5, a technikai líceum diákjainak 4,5). A magyarországi válaszolók magasabb aránya és anticipált társadalmi státusuk viszonylagos kiegyenlítetttsége azt jelzi, hogy határozottabb és a társadalmi előrejutással inkább számoló jövőképpel rendelkeznek, mint romániai társaik.

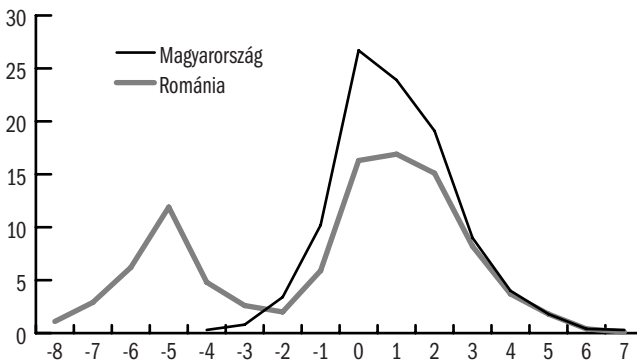
A diákok karrierterveit összevethetjük azzal is, ahogyan kiinduló társadalmi státusukat látják. Ez egyfajta mobilitási mutatónak is felfogható, hiszen a család megbe-

csült státuszpozíciójának és az anticipált, a 30 évvel későbbi időről elképzelt személyes státuszértéknek különbségéből kiszámolhatjuk, hányan gondolják úgy, hogy jelenlegi tanulmányaik és jövőbeli terveik státusemelkedést fognak eredményezni; hányan gondolják helyzetüket immobilnak, és hányan számolnak be lefelé tartó mobilitás-érzetről, státuszvesztésről.

A két szubjektív státusmérő változó különbségéből számított mutató szerint Magyarországon a diákok egynegyede gondolja jövőjét immobilnak a szüleihez képest, 15 százalék számol be várható státuscsökkenésről, míg a többség mérsékelt vagy jelentős státusemelkedéssel számol a jövőben. Romániában ezzel szemben szinte kettészakad a diákság. Kétharmaduk hasonló attitűdöt mutat, mint amelyet magyarországi társaik többsége, ezzel szemben egy további egyharmaduk igen sötéten látja saját jövőjét, és körükben nem ritka az 5–6 skálafoknyira (!) becstült státusz-deklasszáció érzete (1. ábra). Külön érdekessége ennek a negatív jövőképeknek, hogy semmiféle eltérést nem mutat iskolatípus szerint: az elméleti líceumok tanulói épp annyira elkeveredettek, mint amennyire technikai líceumosok.

1. ÁBRA

A magyar és román diákok szubjektív státusmobilitás-mutatója, százalékban

Ahogy már említettük, Magyarországon az iskolatípusok mentén a különbségek elhanyagolhatók: a gimnazisták átlagosan helyzetük változatlanságával, sőt valamelyest még romlásával is számolnak (az átlagérték 0,94), míg a szakközépiskolások inkább helyzetük változatlanságával (az átlagérték 1,01). A fiúk inkább bíznak a státusemelkedésben (1,11) mint a lányok (0,86). A fiúk optimizmusa mindkét iskolatípusban jellemzi a válaszadókat, a lányok pedig mind a gimnáziumokban, mind pedig a szakközépiskolákban pesszimistábbak.

Természetesen a mobilitási potenciált jelentős mértékben befolyásolja, hogy a szülők elért státusa milyen, hiszen amennyiben már magas státusuk van, abban az esetben a felfelé tartó mobilitás lehetősége nagyon korlátozott, ha viszont nagyon alacsony iskolázottságúak a szülők, akkor már maga a középiskola is jelentős felemelkedést jelent gyermekeik számára. A starthelyzetek befolyásának tesztelésére megnéztük, hogy a magyarországi diákok szubjektív mobilitási mutatója miként alakul az iskolatípusok és az apa legmagasabb iskolai végzettsége szerint.

A legnagyobb mobilitási reményekkel azok néznek jövőjük elé, akiknek édesapja csupán szakmunkásképző végzettséggel vagy gimnáziumi érettségivel rendelkezik. Ez igaz mindkét iskolatípusra. Emellett a szakközépiskolások körében a legalacsonyabb iskolázottságú, szakképzetlen szülők esetében is értelemszerűen nagy a felfelé tartó mobilitási várakozás. Meglepő – és nehezen értelmezhető – módon azonban ez nem igaz a hasonló családi háttérű gimnazistákra. (Ezt az esetszámokkal sem magyarázhatjuk, mert ebbe a kategóriába nem sokan tartoznak ugyan, de ez mindkét iskolatípusra igaz.) Végül nagyon fontos összefüggés, hogy míg az érettségizett apák gyermekei erőteljes felfelé tartó mobilitást vetítenek elő saját karrierjükben, a felsőfokú, főiskolai vagy egyetemi végzettséggel rendelkező szülőkéi csupán nagyon mérsékelt státusnövekedéssel számolnak. A mobilitási lendület őket éri el a legkevésbé. Ennek fényében a diákok optimizmusa már korántsem igazolható tény.

Romániában a szülők objektív státusa markánsabb összefüggést mutat az anticipált státusmobilitással, mint Magyarországon. A technikai líceum esetében az összefüggés szinte tökéletesen lineáris: minél magasabb az apa iskolai végzettsége, annál kevésbé véli úgy gyermeke, hogy jelentős státusromlással kellene számolnia a jövőben. Ezzel szemben az elméleti líceumokba járók válasza U alakú görbét rajzolnak ki: a legalacsonyabb és legmagasabb iskolázottságú szülők gyermekei komoly státusvesztéssel számolnak, míg a szakmunkás apák gyermekei örizni vélik szüleik már elért társadalmi státusát. Minden származási csoportra igaz azonban, hogy tagjai kisebb vagy nagyobb státusvesztéssel, vagy legfeljebb szüleik státusának megőrzésével számolnak (6. táblázat).

6. TÁBLA

Subjektív státusmobilitás-mutató az apák legmagasabb iskolai végzettsége és az iskolatípusok szerint, státuszpozíció-növekedési átlag

Apák iskolai végzettsége	Magyarország		Románia	
	Gimnázium	Szakközépiskola	Elméleti líceum	Technikai líceum
8 általános	0,98	1,24	-0,93	-1,23
Szakmunkásképző, szakiskola	1,24	1,10	-0,77	-1,18
Szakközépiskola, technikum	0,94	0,91	-0,09	-0,84
Gimnázium	1,26	1,20	-0,36	-0,53
Főiskola	0,85	0,80	-0,56	-0,53
Egyetem	0,53	0,52	-0,48	-0,26

Ha a szubjektív mobilitás magyarázatában a személyes családi háttér mellett a nemi és a településkülönbségeket, illetve az iskolatípus és a tudástőke megszerzésének kiegészítő forrásait (különórák, nyelvtudás, internet- és e-mail-használat) is figyelembe vesszük, azt tapasztaljuk, hogy felfelé tartó mobilitási várakozások főképp azokra az alacsonyabb társadalmi háttérrel induló fiúkra jellemzőek, akik inkább a gimnáziumokban tanulnak és inkább városokban élnek, és akik inkább barátkoznak az új kommunikációs technikákkal és a globális internettel.

Azok, akik egyetemen akarnak továbbtanulni, nagyobb mobilitási perspektívákat látnak maguk előtt, mint akik csak főiskolákon tervezik tanulmányaik folytatását. Érdekes viszont, hogy azokat, akik nem akarnak a középiskola után rögtön továbbtanulni, hanem dolgozni szeretnének és talán emellett tanulni, sokkal nagyobb felfelé tartó mobilitási lendület jellemzi, mint a továbbtanulni szándékozókat.

A jövőhöz való viszony

Már az eddigiekből is kiderülhetett, hogy a vizsgált középiskolások stathelyzetüket tekintve viszonylag jó helyzetben vannak. A szülők státusa és anyagi helyzete szempontjából életkörülményeik biztonságosnak tűnnek, iskolai tanulmányaik szakmai és technikai feltételei többségük számára adottak, és bár a finomabb elemzés rámutatott, hogy szüleikhez képest korántsem látnak olyan nagymértékű perspektívát az előrejutásra, mégis elégedettek életükkel. Ezt illusztrálja, hogy amikor konkrétan is megkérdeztük: miként tekintenek jövőjükre, a diákok többsége (a magyarországiak 60, a romániaiak 77 százaléka) optimista volt, és viszonylag kevesen (14, illetve 8 százaléuk) fejezték ki pesszimizmusukat (Magyarországon 26, Romániában 15 százalék nem tudta eldönteni, hogy melyiket válassza.) 78 százaléuk (Romániában 41 százaléuk) szerint életük úgy alakul, ahogy elképzelték, további 10 százaléuk (Romániában 24 százaléuk) szerint jobban, mint ahogy várták és csupán 12 százaléuk (Romániában 35 százaléuk) érzi úgy, hogy rosszabbul alakul sorsuk az elképzeltnél. A válaszok jól mutatják, hogy az elégedettség és az optimizmus között nincs automatikus összefüggés. Bár Romániában többen érzik úgy, hogy eddigi életük nem a legjobban alakult, mégis ott magasabb azok aránya, akik optimistán néznek jövőjük elé.

Az elégedettség és optimizmus nem függ az iskolatípustól. Ezt bizonyítják a következő adatok:

7. TÁBLA

Az étellel és a kilátásokkal való elégedettség iskolatípusonként, százalékban

Magyarország	Jövője alakulását illetően		Ahhoz képest, ahogy elképzelte, élete	Az élete általában	
	Gimnázium	Szakközép-iskola		Gimnázium	Szakközép-iskola
Optimista	61	59	jobban alakul	9	12
Pesszimista	15	13	rosszabbul alakul	10	13
Nem tudja eldönteni	24	28	úgy alakul, ahogy elképzelte	81	75
Románia	Elméleti líceum	Technikai líceum		Elméleti líceum	Technikai líceum
Optimista	76	79		jobban alakul	44
Pesszimista	8	7	rosszabbul alakul	23	25
Nem tudja eldönteni	16	14	úgy alakul, ahogy elképzelte	34	38

A magyarországi válaszadók 59 százaléka gondolja úgy, hogy élete pontosan úgy vagy jobban alakult, ahogy elképzelte, és a jövőjét tekintve is optimista. Egy másik 20 százalék véleménye csak annyiban különbözik ettől, hogy a jövőjét tekintve nem tudott állást foglalni. A két dimenzióban egyaránt pesszimisták aránya mindössze 4 százalék, és további 17 százalék tűnik pesszimistának egyik vagy másik szempontból. Romániában a diákok 49 százaléka érzi úgy, hogy élete úgy, vagy jobban alakul, ahogy elképzelte, és jövőjét tekintve is optimista. További 12 százalékuk ugyanúgy ítéli meg élete alakulását, mint az előbbieket, de jövőjével kapcsolatban nem tudott állást foglalni. Csak két százalékuk érzi úgy, hogy élete rosszabbul alakult, mint ahogy elképzelte, és jövőjét illetően is pesszimista. Végül 10 százalékuk vagy az eddigi élete, vagy jövője alakulásának megítélésében pesszimista.

Az életstratégiákat szervező értékek

A diákok jövőképét meghatározó értékeket három szempontból vizsgáltuk. Egyrészt megnéztük, hogy eljövendő életük szempontjából milyen fontosságot tulajdonítanak az egyéni és a társadalmi élet különböző értékeinek. Másrészt megvizsgáltuk, hogy mit várnak el leendő munkájuktól. Végül azt próbáltuk meg feltárni, hogy a sikerességben milyen szerepet tulajdonítanak különböző készségeknek, képességeknek és adottságoknak.

A diákoknak eljövendő életük szempontjából 14 különböző értéket kellett rangsorolniuk. A rangsorok mindkét országban hasonlóan alakultak, és nem voltak számottevő különbségek a különböző képzési profilok között sem.

8. TÁBLA

A jövő szempontjából fontos értékek rangsora ranghely-átlagban

Apák iskolai végzettsége	Magyarország		Románia	
	Gimnázium	Szakközép-iskola	Elméleti líceum	Technikai líceum
1. Család	2,4	2,3	3,7	4,2
2. Szerelem	4,4	4,7	5,2	5,4
3. Pénz	5,1	4,0	5,7	5,4
4. Barátság	5,1	5,3	5,8	6,1
5. Munka	5,7	5,3	6,6	6,8
6. Tudás	6,4	6,7	7,2	7,5
7. Szabadság	6,7	6,9	6,0	6,5
8. Szabadidő	7,7	7,6	7,6	7,9
9. Szórakozás	8,1	8,1	8,7	8,7
10. Tulajdon	8,6	8,5	8,8	8,9
11. Hírnév	10,0	9,5	9,6	9,0
12. Vallás	10,1	11,3	8,3	7,9
13. Művészetek	10,7	11,3	10,4	10,3
14. Politika	11,7	11,8	11,5	10,8

A diákok számára a magánélet értékei és a pénz, majd pedig a barátság a legfontosabbak mindkét országban. Ezeknek az értékeknek a vezető helyében azonban a romániai diákok között nem volt olyan egyetértés, mint a magyarországiak között. Ez utóbbiak rangsoraiban a barátság, a munka és a tudás is valamivel előrébb vannak, mint a romániai középiskolások körében, míg a vallás a romániai diákok számára fontosabb. Ugyanakkor a szabadság, a szabadidő, a szórakozás, a tulajdon, a hírnév, a művészetek és a politika ranghelyei között gyakorlatilag nincs különbség a két ország diákjainak értékrendjében.

A diákok elvárásait leendő munkájukkal kapcsolatosan egy itemsor segítségével mértük. Az egyes itemeket minősíteniük kellett, amelyek így egy rangsorba rendeződtek. A rangsorból kiolvasható, hogy amikor a diákok a jövőjükéről gondolkodnak, sem a felelősséget, sem a munkájuk társadalmi hasznosságát nem keresik. Leginkább a materiális előnyök szerepelnek preferenciáikban, majd a munka érdekessége és jó hangulata, valamint a munka nyújtotta biztonság. Az előrejutás, a munkában elérhető sikerélmény és a munkaidő kedvező volta a rangsor középső helyeit foglalják el.

A gimnazisták és a szakközépiskolások, illetve az elméleti és a technikai líceumba járók között nincs markáns különbség a preferenciák rangsorában. Legfeljebb annyi az eltérés, hogy Magyarországon a szakközépiskolások sokkal, Romániában a technikai líceumba járók valamivel egységesebben helyezik az első helyre a pénz fontosságát, és előbbre helyezik a biztonság szempontjait, mint a gimnazisták/elméleti líceumba járók.

9. TÁBLA

A munkával kapcsolatos értékpreferenciák iskolatípus szerint, rangsorátlagban

Mit vár el leendő munkájától?	Magyarország		Románia	
	Gimnázium	Szakközépiskola	Elméleti líceum	Technikai líceum
Jól lehesse vele keresni	3,4	2,7	3,6	3,3
Legyen érdekes	4,2	4,8	5,1	5,3
Jó hangulatú legyen	4,4	4,5	5,1	5,1
Biztonságos legyen	5,2	4,7	5,7	5,3
Nyújtson jó előrejutási lehetőséget	5,4	5,1	6	6,7
Nyújtson sikerélményt	5,4	5,8	5,6	6,1
Emberekkel lehesse találkozni	6,4	7,1	7	7,1
Kedvező munkaidőben lehesse végezni	6,7	6,5	6,9	6,8
Hasznos legyen a társadalomnak	7,3	7,8	7,1	6,8
Ne legyen strapás	7,5	6,8	5,7	5,3
Járjon felelősséggel	8	8,3	8,2	8,3

A továbbiakban a magyar és a román diákok munkával kapcsolatos elképzeléseinek szerkezetét vizsgáltuk. Az egyes tényezők mögött többdimenziós skálázással feltárható volt egy rejtett struktúra is. Eszerint az egyik tengelyen az egyéni – főképp anyagi, hatalmi és élvezeti – előnyök állnak, szemben a felelősséggel és a társadalmi hasznos-

sággal. A másik tengelyen viszont a munka biztonsága és a munkakörülmények fontossága áll szemben azzal, hogy a munka érdekes legyen; a munka során minél többféle emberrel lehessen kapcsolatba kerülni, és nyújtson sikerélményt.

A feltárt dimenziók mentén főkomponens- elemzéssel két faktort hoztunk létre. Az elsőt az *egyéni előnyökkel* járó célokat sűrítettük egy dimenzióba (jól lehessen keresni, nyújtson előrejutást, biztonságos legyen), a másikon pedig *a másokkal való együttműködést* és a másoknak is előnyökkel járó célokat (hasznos legyen a társadalomnak, járjon felelősséggel, emberekkel lehessen foglalkozni). A másokkal való együttműködés és a másokért való munka, mint érték a gimnazisták körében elfogadottabb, különösen a lányok körében. Ezzel szemben az egyéni érvényesülés dimenzióját a szakközépiskolások részesítik előnyben. Érdekes, hogy a magyar és a román válaszadói minták igen hasonlatosak.

10. TÁBLA

*Egyéni és közösségi értékpreferenciák a magyar és román diákok körében, iskolatípus és nemek szerint, faktorszór-átlagban**

	Fiúk		Lányok	
	Egyéni előnyök	Közösségi célok	Egyéni előnyök	Közösségi célok
Magyarország				
Gimnázium	-,10	-,02	-,17	,18
Szakközépiskola	,13	-,17	,15	-,04
Románia				
Gimnázium	-,01	-,09	-,14	,04
Szakközépiskola	,13	-,04	,13	,04

* A faktorszórók egy, a 0-tól pozitív és negatív irányba mutató tengelyen fejezik ki a faktor „elfogadását” vagy „elutasítását”. Ezért az egyes csoportok faktorszórójait egymáshoz képest értelmezhetjük.

Az életstratégiákat szervező értékeket vizsgáló utolsó kérdésblokkban nem az egyéni célértékekre kérdeztünk rá, hanem az érvényesüléshez szükséges és a sikerességhez elengedhetetlen, a társadalomban elfogadott értékekre. A lista külső és belső, pozitív és negatív, tartós és ideiglenes tényezőket egyaránt tartalmazott (11. tábla).

Már első tekintetre nagyon egyes képet mutatnak a diákok értékítéletei. Magyarországon az első helyre legfontosabb tényezőként egy külső és negatív szempont került, nevezetesen, hogy aki sikeres, annak jó kapcsolatokkal kell rendelkeznie. (Elvileg a kapcsolati tőke nem feltétlenül kell, hogy negatív értéktartalmat hordozzon, de Magyarországon minden, e tárgyban folytatott vizsgálat azt bizonyította, hogy a kapcsolatok szerepe a köztudatban a korrupcióval, a paternalizmussal, a klientelizmussal és az igazságtalan előnyszerzéssel párosul.) Míg tehát a legelfogadottabb mai magyar sikertényező egy kifejezetten negatív erőforrás, meglepő módon a sorban ezt három pozitív belső jellemző követi: az idegen nyelvtudás, a céltudatosság, és a tehetség.

11. TÁBLA

*A siker társadalmi meghatározói a magyar és román középiskolások szerint, százalékban és átlagban**

Milyen szerepe van a sikerben?	Magyarország		Románia	
	Nagy szerepe	Átlag	Nagy szerepe	Átlag
Jó kapcsolatok	84	1,87	74	1,73
Idegen nyelvek ismerete	80	1,82	88	1,87
Céltudatosság	74	1,75	89	1,86
Jó képesség, tehetség	66	1,66	81	1,80
Szerencse	64	1,63	69	1,64
Jó iskolai végzettség	60	1,58	73	1,72
Jó családi kapcsolatok	59	1,58	55	1,51
Kellemes megjelenés	58	1,58	47	1,43
Számítógépes ismeretek	51	1,47	51	1,47
Kemény munka	44	1,36	74	1,72
Nemzeti, etnikai hovatartozás	45	1,32	19	0,96
Előnyös lakhely	39	1,30	40	1,30
Hogy valaki férfi-e vagy nő	22	0,94	28	1,07

* A kérdezett tényezőkről azt kellett megmondaniuk, hogy a sikerességben milyen szerepet játszanak. Minél magasabbak az átlagértékek, annál nagyobb jelentőséget tulajdonítanak az adott tényezőnek a sikerességben.

A román diákok a magyarokhoz képest sokkal pozitívabban ítélik meg a siker feltételeit. Elsősorban belső és pozitív értékekkel magyarázzák a társadalmi érvényesülést, és a külső, negatív tényezőknek (mint a kapcsolati tőke, a család segítőereje vagy az etnikai alapon való megkülönböztetés és előnyszerzés) kisebb szerepet tulajdonítanak.

Meglepő az is, hogy – szemben a felnőtt lakosság hasonló kérdésekre adott válaszával – a diákok a szerencsét mindkét országban fontos tényezőnek látják az érvényesülésben. Ehhez képest az iskolában megszerzett tudástőkét, a család segítő támogatását kevésbé tartják fontosnak. Végül meg kell említeni, hogy a diákok sem az etnikai, sem a nemi, sem a településtípusbeli különbségeket nem látják kiemelkedően fontosnak, amikor a sikerről gondolkodnak.

A válaszokból látszik, hogy a magyar diákok értékítéleteit súlyos inkonzisztenciák hatják át. Ennek legszebb példája, hogy miközben három egyéni pozitív attribúciónak is (céltudatosság, jó képességek, jó iskolai végzettség) igen nagy jelentőséget tulajdonítanak, eközben a kemény munkát kevésbé tartják fontosnak. A céltudatosság és erőfeszítés mindössze 40 százalékuknál kapcsolódik össze a kemény munkával. Ebből azt feltételezzük, hogy a kemény munka, mint legfőbb célérték korántsem annyira erős, mint amennyire ezt az alapmegoszlások alapján gondolnánk.

A magyar diákok értékválasztásainak logikáját vizsgálva főkomponens- elemzéssel három dimenzióban különítettük el értékválasztásaikat. Egyfelől létrejött egy, a belső és pozitív erőforrásokat hangsúlyozó sikerfaktor (képesség, kemény munka, megfelelő iskolázottság, céltudatosság); másrészt a külső, főképp kapcsolati tőkéket, megjelenést, szerencsét magában foglaló; harmadrészt a különbözőséget (etnikai, nemi)

megtestesítő faktor. Az elemzés ugyanakkor bebizonyította, hogy a három dimenzió nem különbözik egymástól a középiskolák különféle típusai, illetve a nemek szerint. A diákok között tehát nincs különbség abban a tekintetben, hogy miképp gondolkodnak a siker jelenlegi társadalmi meghatározóiról.

Megnéztük, hogy a személyes és a társadalmi sikeresség értékmintái hogy függenek össze az életpálya-tervekkel. Az egyéni életcél-preferenciák, illetve a társadalmi siker-attribúciók gyenge összefüggést mutatnak azzal, hogy a középiskola elvégzése után ki mit szeretne csinálni. Akik a továbbtanulást választják, a társadalmi érvényesülés lehetséges oktulajdonításaiban nem mutatnak markáns képet, viszont saját preferenciáikban az egyéni, materiális előnyöknek kisebb jelentőséget tulajdonítanak, mint a közösségi szempontoknak. Ezen belül azonban az egyetemen továbbtanulni szándékozók inkább az egyéni haszon (pénz, biztonság, előrejutás) szempontjait hangsúlyozzák, míg a főiskolára készülők inkább a kollektív szempontokat (más emberekkel együtt dolgozni, felelősség, társadalmi hasznosság).

Akik viszont dolgozni szeretnének a középiskola után, markánsan az egyéni haszon fontosságát emelik ki, miközben a társadalmi szempontokat nem érzik fontosnak. Ez a csoport egyúttal elutasítja az egyéni pozitív erőforrások szerepét is az érvényesülésben, bár abban sem hisznek, hogy a kapcsolati tőke és a külső siker-attribúciók befolyásolhatnák az emberek érvényesülését.

Értelmező modell

Tanulmányunk végén kísérletet teszünk arra, hogy a fiatalok sikerpercepcióját és jövőjükkel kapcsolatos várakozásaikat egy komplex modellben teszteljük. A modell végpontjának azt a kérdést választottuk, hogy vajon optimistán vagy pesszimistán látják-e a fiatalok az előttük álló életüket és lehetőségeiket. Ebből a szempontból mindkét országra inkább az optimizmus volt jellemző, mintsem a kiábrándulás vagy a perspektívátlanság (12. táblázat).

12. TÁBLA

A jövő értékelése a magyar és román középiskolások szerint, háromfokú skálán, százalék

	Magyarország	Románia
Inkább optimista	60	77
Nem tudja eldönteni, bizonytalan	26	15
Inkább pesszimista	14	8

A modell magyarázó változói közé a magyar mintán három kérdéskört emeltünk be:

- a társadalmi háttérrel és a szülők társadalmi státusához képest észlelt szubjektív státusmobilitást,
- az iskolára, a tanulmányokra, a tudástőkére és a továbbtanulásra vonatkozó információkat és
- az életstratégiákat szervező értékeket.

ad a) A státusváltozóknál felhasználtuk a szülők iskolai végzettségéből, a vagyoni helyzetből és az esetleg előforduló deprivációból képzett indexünket, valamint a

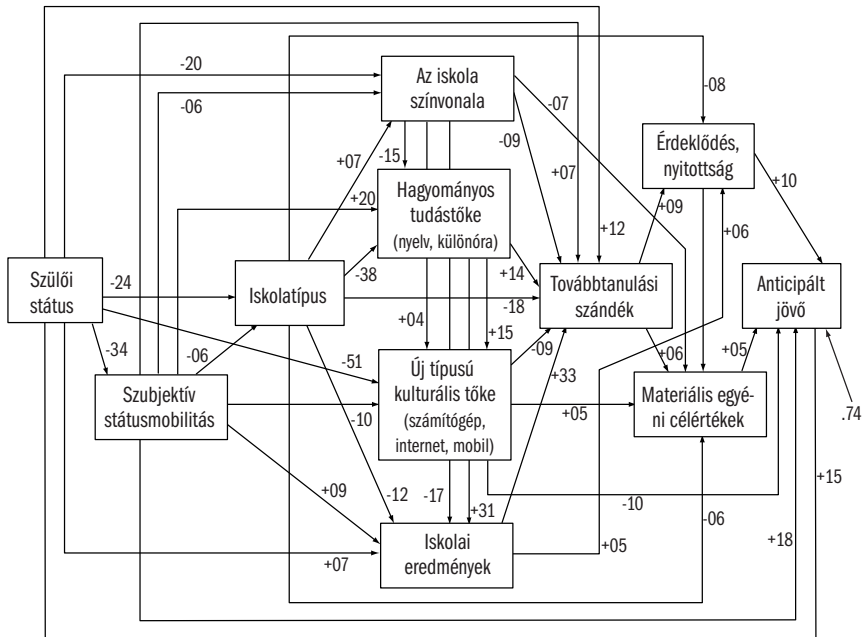
ki bocsátó család és a megkérdezett középiskolás 30 éves korában vélelmezett szubjektív státusából aggregált mutatónkat.¹⁰

ad b) Az iskola és az iskolai tanulmányok vonatkozásában szerepeltettük az iskola-típus változónkat,¹¹ az iskola színvonalát értékelő kérdésünket,¹² a tanulmányi eredményekre vonatkozó önértékelést, a továbbtanulási szándékra vonatkozó kérdésünket,¹³ valamint a hagyományos tudástőkére és a modern, számítógépes, internetes, mobiltelefonos tudástőkére vonatkozó indexeinket.

ad c) Az életstratégiákat szervező értékeknél számos próbálkozás után végül két kérdés mutatkozott relevánsnak: egyfelől, hogy a legkülönbébb területek, kérdések, dolgok iránt mutat-e határozott érdeklődést a válaszadó,¹⁴ valamint, hogy a leendő munkáját meghatározó választásait mennyire dominálja a materiális, egzisztenciális szempont.¹⁵

Az elemzéshez útmodellt használtunk, és az ábrán jelöljük az egyes utakhoz tartozó szignifikáns béta- értékeket, valamint a modell magyarázó erejét (lásd a 2. ábrát).

2. ÁBRA

10 Mindkét indexnél a magas pozitív érték a magas státust (felfele tartó státusmobilitást) jelenti.

11 Az 1-es érték a gimnáziumot, a 2-es érték a szakközépiskolát jelenti.

12 Az alacsony érték az iskola pozitív értékelését jelenti, a magas érték a bírálót.

13 A legmagasabb érték az egyetemi, majd a főiskolai továbbtanulási szándékot jelenti, míg az alacsony érték az iskolai tanulmányok befejezését.

14 Minél több terület iránt mutat érdeklődést a válaszadó, annál magasabb az érték.

15 Az *egyéni előnyökkel* járó célokat sűrítő dimenzióban olyan szempontok szerepeltek, mint, hogy jól lehessen keresni, nyújtson előrejutást, biztonságos legyen. Minél magasabb az érték, annál erősebb ennek a célértéknek a preferenciája.

A státusdimenzió, a szubjektív mobilitás, az iskolai, tanulmányi, tudás és továbbtanulási tényezők, valamint az életstratégiák értékei a pozitív jövőkép egynegyedét magyarázzák Magyarországon, ami a modell sikerességét jelzi. A magas szülői státus vagy az anticipált státusmobilitás önmagában is növeli a sikerérzetet, de láthatóan az életvezetési értékek is jelentős mértékben hatnak arra, hogy valaki mennyire tekint optimistán vagy pesszimistán az előtte álló évekre. Különösen a nyitottság, az érdeklődés, a világ dolgaira való odafigyelés mutat jelentős hatást a sikerpercepcióra.

Meglepőnek tűnik viszont, hogy sem az iskola jellegének (gimnázium vagy szakközépiskola), sem az iskolai eredményeknek, a hagyományos tudástőkének vagy a továbbtanulási szándéknak nincs *közvetlen* hatása arra, hogy ki hogyan látja a jövőjét. Az iskolatípus természetesen kihat arra, hogy valaki hogyan értékeli saját iskoláját (a gimnazisták inkább pozitívan, a szakközépiskolások inkább negatívan), befolyásolja az iskolai eredményeket és a hagyományos tudástőke (nyelvtudás, különórák, specializáció) intenzív előfordulását, és mindez persze jelentős mértékben meghatározza a továbbtanulási szándékokat. Ha pedig ezek kiegészülnek egy általános érdeklődéssel vagy az egyéni előnyökkel járó célok preferenciájával, akkor máris optimistán látja a vizsgált fiatal a jövőjét. Az olyan gondolkozásbeli sajátosságok tehát, mint a világ iránti nyitottság és az egyéni érvényesülés céltudatos megfogalmazása, pozitív irányban befolyásolják a jövőképet. (A *másokkal való együttműködés* és a másoknak is előnyökkel járó célok viszont – például, hogy a munka hasznos legyen a társadalom számára, járjon felelősséggel, emberekkel lehessen foglalkozni – nem mutatnak semmiféle összefüggést a jövő pozitív vagy negatív megítélésével, éppen ezért a modellből ki is kellett gyanunk.)

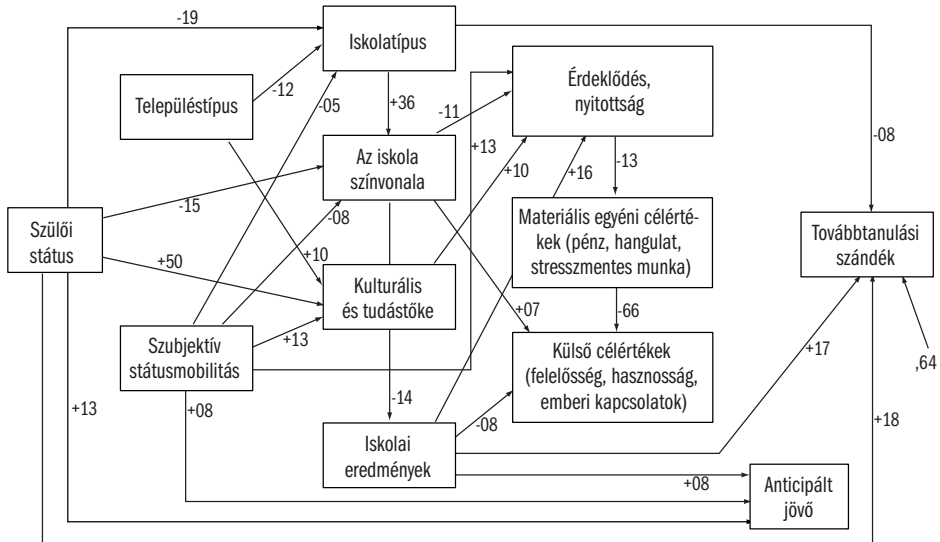
Meglepő módon az új típusú kulturális tőke – szemben a hagyományos tőkével – inkább a továbbtanulási szándék ellen „dolgozik”, és pesszimista jövőképet eredményez. Ha viszont a modern kulturális tőkeforrások materiális egyéni célértékekkel párosulnak, úgy a jövőkép pozitívba fordul. A továbbtanulási szándék azonban úgy tűnik, hogy továbbra is sokkal inkább függ a hagyományos iskolai kontraszelektív mechanizmusoktól és a hagyományos tanulói attitűdöktől, mint a megváltozott tudástőke-forrásoktól vagy a modern kommunikációs technikák birtoklásától.

A modell igazolja a hagyományos státusátörökítő mechanizmusok erejét mind az iskolaválasztásra, mind a sikerességre, mind a továbbtanulásra, mind pedig a pozitív jövőkép észlelésére. Másfelől ez a hatás nem tűnik kizárólagosnak, és az iskola, a tudástőke megfontolt gyarapítása, az eredményes iskolai munka azok számára is lehetőséget nyújthat a boldogulásra (és az optimizmusra), akik hátrányos társadalmi helyzetből indulnak. Ebben az esetben azonban a szubjektív tényezőknek (például határozott mobilitási szándék, intenzív érdeklődés, a materiális egyéni célokra való tudatos törekvés) még kiemeltebb szerepük van az érvényesülésben és a jövőre vonatkozó pozitív ítéletekben.

A modell tesztelését megkíséreltük a romániai diákmintán is. Már a bevonni kívánt változóknál látszott, hogy a romániai diákok sikeres életpálya-modelljében eltérések mutatkoznak a magyar vizsgálatához képest. Egyfelől a hagyományos tudástőke nem különült el az új típusú tőkeforrásoktól, másrészt az életstratégia értékeit nem

lehetett tisztán a magyarhoz hasonló materiális/közösségi dimenziókra bontani. A modell tesztelésének legnagyobb akadályát azonban a függő változó jelentette, mivel már az alapmegozslás is mutatta, hogy a jövő megítélésében a válaszadó fiatalok döntő többsége – 77 százaléka – optimista. Minden bizonnyal ez játszotta a döntő szerepet abban, hogy a modell magyarázó ereje lényegében eltűnt (R^2 0,03). Első lépésben egy olyan megoldással kísérleteztünk, mely a függő változót árnyaltabbá tette. A jövő percepciójába bevontunk egy másik kérdést, nevezetesen, hogy a válaszadó szerint eddigi élete úgy alakult-e, ahogy korábban elképzelte, vagy éppen rosszabbul, illetve jobban. Az így kapott index azonban nem emelte jelentősen a modell magyarázó értékét. Végző megoldásnak azt választottuk, hogy a modellben megcseréltük a függő változót, és a továbbtanulási szándékot tettük az út végére (lásd a 3. ábrát).

3. ÁBRA

A magyar fiatalok választásaival szemben, a román fiataloknál nem találtunk szoros kapcsolódást a jövőre irányuló karrierdöntések és a jövőkép, az életstratégia értékei vagy az érdeklődés és nyitottság között. Bár a modell jól magyarázza a továbbtanulási szándékát, ez nem függ össze az értékekkel vagy a jövőképpel, viszont szigorúan státusfüggő; illetve a középiskola típusa és az iskolai eredmények határozzák meg. Meglepő módon ebben az sem játszik szerepet, hogy valaki milyen extra tudástőkével rendelkezik, vagy mennyire tartja nívónak saját iskoláját.

Összegzés

Az utolsó éves középiskolások társadalmi háttere Magyarországon is, Romániában is kedvezőbb az átlagosnál mind szülei iskolai végzettsége, mind pedig otthonaik felszereltsége szempontjából. A romániai diákok magyarországi társaikhoz képest azonban több területen is hátrányban vannak. A mindennapi életet megkönnyítő

vagyontárgyak közül kevesebb veszi őket körül, és családjuk is gyakrabban kényszerül takarékoskodásra. Gyakrabban fogy el a hónap végére a pénz, és gyakrabban nem jut számlákra, lakbérre-lakástörlesztésre vagy éppen ennivalóra. Amikor pedig nincs elegendő pénz, gyakrabban takarékoskodnak ajándékon, könyvön, különórán, orvoston és gyógyszeren. Végül kevésbé rendelkeznek a modern mobilitás és kommunikáció eszközeivel és lehetőségeivel (mobil telefon, számítógép-használat, internet-hozzáférés, e-mail-használat, jogosítvány) is, mint a magyar diákok.

Ami a különböző iskolatípusok diákjait illeti, közöttük inkább családjuk gazdálkodási lehetőségeiben és stratégiájában vannak különbségek. A szakközépiskolába, illetve a technikai líceumba járók családjában gyakrabban nem jut valamire pénz, és gyakrabban takarékoskodnak könyveken és különórákon is, mint a gimnáziumok, illetve elméleti líceumok tanulóinak családjában. Emellett Romániában a technikai líceumok diákjainak kevésbé van lehetőségük számítógépet használni is, mint az elméleti líceum diákjainak.

A magyarországi diákok eddigi életük alakulásával elégedettebbek, mint romániai társaik. A magyar diákok bő háromnegyedével szemben a román diákoknak csak a kétötöde válaszolta, hogy élete úgy alakult, ahogy elképzelte; egynegyedük szerint jobban, jó egyharmaduk szerint viszont rosszabbul. Leendő társadalmi pozícióikat illetően is megosztottabbak a romániai diákok. Bár a magyar diákok romániai társaikhoz képest nem feltétlenül optimistábbak, határozottabb képük van leendő társadalmi helyzetükről, elképzeléseik is kiegyenlítettebbek. Családjuk jelenlegi státusához képest mérsékelt vagy jelentős státusemelkedésben bíznak. A mobilitási lendület elsősorban az alacsonyabb iskolai végzettségű szülők gyermekeit jellemzi, különösen, ha gimnáziumban tanuló fiúkról van szó.

Bár a romániai diákok családjuk jövedelmi helyzetét valamivel kedvezőbben látják, jövőbeli státusukat illetően pesszimistábbak (kisebb-nagyobb státusvesztéssel vagy legfeljebb szüleik státusának megőrzésével számolnak); több közöttük a bizonytalan, és nagyobb szakadék van a két iskolatípus diákjai között is abban, hogy milyen társadalmi státust céloznak meg. Egyharmaduk mindkét iskolatípusban drámai státuscsökkenésre számít személyes jövőjében jelenlegi helyzetéhez képest. Az elméleti líceumokban érdekes módon a legalacsonyabb és a legmagasabb iskolai végzettségű szülők gyermekei félnek a legjobban attól, hogy leendő társadalmi helyzetük sokkal rosszabb lesz, mint a mostani, míg a technikai líceumok diákjai annál kevésbé félnek ettől, minél magasabb szüleik iskolai végzettsége.

Annak ellenére, hogy a romániai diákok nem számítanak igazán társadalmi státusuk emelkedésére és eddigi életük alakulásával is elégedetlenebbek, mégis közülük néznek többen optimistán jövőjük elé. Míg a magyar diákoknak összesen a 21 százaléka pesszimista eddigi vagy ezutáni életútja megítélésében, addig a román diákoknak csak a 12 százaléka.

A jövő szempontjából mindkét országban a család, a szerelem, a pénz és a barátság a legfontosabbak, a munka és a tudás csak ezek után következnek. A legkevesbé fontosnak a művészeteket és a politikát tartják. A magyarországi diákok értékpreferenciái egyértelműbbek és markánsabbak. Ugyanakkor a román diákok szemében a vallás

nagyobb jelentőségű. A diákok – különösen a szakképzésben részt vevők – leendő munkájuktól materiális előnyöket várnak, a felelősség és a társadalmi hasznosság nem fontos számukra. Az egyéni előnyök dimenziója inkább rájuk, a közösségi célok dimenziója inkább a gimnazistákra jellemző. A társadalmi sikerességben a romániai diákok a jó kapcsolatoknak, a családi összeköttetéseknek, a nemzeti, etnikai hovatartozásnak kisebb; a céltudatosságnak, a kemény munkának, a tehetségnek és az iskolai végzettségnek viszont nagyobb jelentőséget tulajdonítanak, mint a magyarországiak.

Együttesen kezelve azokat a elemeket, amelyek szerepet játszhatnak az életpályák és a jövőképek alakulásában, azt tapasztaltuk, hogy Magyarországon és Romániában annyira különböző modellek rajzolódnak ki a diákokat érő társadalmi, attitűdinális és értékrendbeli hatásokból, hogy nem is vizsgálhatjuk pontosan ugyanazt a tényezőt függő változóként. Mivel a magyar diákok eléggé megosztottak voltak jövőjük megítélésében, esetükben azt vizsgálhattuk, hogy jövőjük észlelését hogyan befolyásolják a különböző tényezők. A romániai diákok azonban náluk egységesebben voltak optimisták, így esetükben egy másik – de szintén jövőjükkel kapcsolatos – tényező: továbbtanulási szándékuk alakulására kellett magyarázatot találnunk.

Magyarországon a szülők társadalmi státusa az életutak közeli és a távoli szakaszait egyaránt nagy mértékben befolyásolja. Erőteljesen hat arra, hogy gyermekük milyen státusmobilitást képzel magának, de arra is, hogy tovább akar-e tanulni, és hogy ehhez különórák révén szert tesz-e hagyományos kiegészítő tudásra. A sikeres jövőkép erősen függ a kedvező családi starthelyzettől és a szubjektív mobilitási lendülettől egyaránt, de emellett az olyan életvezetési értékek is befolyásolják, mint a nyitottság és érdeklődés. Ugyanakkor az iskola típusa nem közvetlenül hat a jövőképre, hanem az iskolai tanuláshoz kapcsolódó tényezőknél: elsősorban a hagyományos tudástőke (nyelvtanulás, különórák) megszerzésén és a továbbtanulási szándékon, illetve a továbbtanulást meghatározó tanulmányi eredményeken keresztül. Az életút alakulása szempontjából megkerülhetetlen a továbbtanulási szándék, amely a családi háttér, az iskolai eredmények, valamint a hagyományos tudástőke megszerzésének függvénye. A továbbtanulási szándék ugyanakkor nincs közvetlen hatással a jövőképre. Ahhoz, hogy a továbbtanulni szándékozó optimistán nézze jövőjét, a világ iránti érdeklődéssel és nyitottsággal is kell rendelkeznie. A sikeres jövőben tehát a hagyományos státusátörökítő mechanizmusok mellett a jelenben kínálkozó tanulási lehetőségek tudatos kihasználása, a tudatos életstratégia és a nyitott, érdeklődő attitűd is szerepet játszik.

Romániában a hagyományos tudástőke és az új típusú kulturális tőke nem vált el egymástól. A diákok továbbtanulási szándéka szigorúan szüleik státusának és iskolai eredményeiknek függvénye. Nem befolyásolják értékek (hogy mennyire nyitottak és érdeklődőek, hogy törekednek-e egyéni materiális célok elérésére), de az sem, hogy a diákok rendelkeznek-e valamilyen kiegészítő kulturális és tudástőkével. Ez utóbbi a szülők státusától függ. Figyelemre méltó ugyanakkor, hogy a szubjektív státusmobilitás, a kiegészítő kulturális és tudástőke, valamint az iskolai eredmények szerepet játszanak a világ iránti nyitott attitűd alakulásában, ez az attitűd azonban nincs hatással sem a továbbtanulási szándéokra, sem a jövőképre.